

QADIMGI BAQTRIYA SHAHARLARINING SHAKLLANISHI VA TUZILISHI

Ashurov Saydullo Xasan o'g'li

TAQU tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20336122>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qadimgi Baqtriya hududida ilk shaharlarning shakllanish omillari va ularning me'moriy-hududiy tuzilishi tahlil qilingan. Dastlabki shaharsozlikning vujudga kelishida geografik muhit, irrigatsiya tarmoqlari va savdo yo'llarining o'rni yoritilgan. Sopollitepa, Jarqo'ton va Qiziltepa kabi yirik arxeologik yodgorliklar misolida qadimgi shaharlarning ichki rejalashtirilishi, markaziy qal'a (sitadel) va turar-joy hududlarining shakllanish xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Baqtriya, shaharsozlik, arxitektura, mudofaa devori, urbanizatsiya, Sopollitepa, sitadel, Jarqo'ton, rejalashtirish tuzilmasi.

Abstract. This article analyzes the factors of the formation of early cities in the territory of Ancient Bactria and their architectural and territorial structure. The role of the geographical environment, irrigation networks, and trade routes in the emergence of initial urban planning is highlighted. On the example of large archaeological monuments such as Sopollitepa, Jarkutan, and Kiziltepa, the internal planning of ancient cities, the features of the formation of the central fortress (citadel) and residential areas are revealed.

Keywords: Bactria, urban planning, architecture, citadel, defensive wall, urbanization, Sopollitepa, Jarkutan, planning structure.

Аннотация. В данной статье освещаются этапы формирования и развития градостроительной культуры в период Древней Бактрии. Проанализированы возникновение первых городов на территории Бактрии, их планировка, оборонительные стены, крепости, жилые здания и ремесленные центры. Также показано историческое значение археологических памятников, таких как Сополлитепа, Джаркутан и Кызылтепа. Раскрыта роль градостроительной культуры Древней Бактрии в развитии цивилизации Центральной Азии.

Ключевые слова: Бактрия, градостроительство, крепость, урбанизация, Сополлитепа, Джаркутан, культура, археология.

Kirish. Qadimgi Baqtriya hududi Markaziy Osiyo shaharsozligi va arxitektura tarixida alohida orin tutadi. Miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmi va I ming yillik boshlariga kelib, bu yerda ilk shaharlarning shakllanish jarayoni jadal kechgan. Shaharlarning vujudga kelishi asosan jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, yani hunarmandchilikning dehqonchilikdan ajralib chiqishi, savdo munosabatlarining kengayishi hamda mudofaa ehtiyojlarining ortishi bilan bevosita bog'liq. Ushbu maqolada Qadimgi Baqtriya shaharlarining qanday shakllangani va ularning fazoviy-hududiy tuzilishi qanday tashkil etilgani arxeologik yodgorliklar asosida o'rganiladi.

Materiallar va usullar. Shaharlarning shakllanish omillari. Qadimgi Baqtriyada shaharlarning joylashishi to'g'ridan-to'g'ri yirik suv manbalari – Amudaryo va uning irmoqlari, xususan, Surxondaryo va Sheroboddaryo vohalari bilan bog'liq bo'lgan. Shahar tarzidagi dastlabki manzilgohlar aynan irrigatsiya tarmoqlari yaxshi rivojlangan nuqtalarda qad rostlagan. Eng qadimgi shaharsozlik obidalaridan biri bo'lgan Sopollitepa (mil. avv. II ming yillik) o'zining qat'iy geometrik rejalashtirilganligi bilan ajralib turadi. Shaharlarning tarkibiy tuzilishi.

Baqtriya shaharlarining tuzilishi asosan uchta muhim qismdan iborat bo'lgan:

1. Markaziy qal'a (sitadel) – hukmdor qarorgohi va ma'muriy boshqaruv markazi.
2. Ichki shahar (shahriston) – aslzodalar, harbiylar va boy savdogarlar yashaydigan hudud
3. Hunarmandlar va dehqonlar mahallalari – shaharning chekka qismida joylashgan ishlab chiqarish hududlari.

Masalan, Jarqo'ton yodgorligida (mil. avv. II ming yillik oxiri) ibodatxona, saroy va yirik hunarmandchilik qismlarining alohida-alohida zonalarga ajratilganligi – dastlabki urbanistik rayonlashtirishning (zonalashtirishning) yorqin namunasidir. Shahar maydoni taxminan 100 gektarni tashkil etib, uning markazida baland supa ustiga qurilgan ulkan monumental bino qad rostlagan.

Mudofaa tizimining memoriy tuzilishi. Qadimgi Baqtriya shaharsozligida fortifikatsiya (mudofaa inshootlari) tizimi mukammal ishlangan. Qiziltepa va Sopollitepa kabi shaharlarning tashqi devorlari qalin paxsa va xom gishtdan kotarilgan bolib, ular ko'p hollarda qo'sh devorli qilib qurilgan. Devorlar bo'ylab malum masofada burjlar (minoralar) o'rnatilgan bo'lib, ular shaharni himoya qilish bilan birga unga mahobatli ko'rinish bergan. Shuningdek, shaharga kirish yo'llari labirint (aylanma qiyin yo'laklar) shaklida qurilgani arxitektura va harbiy muhandislikning uyg'unligini ko'rsatadi.

Bu shaharlar tasodifiy emas, balki oldindan rejalashtirilgan holda qurilgan. Ularning markaziy qismi hokim saroyi yoki ibodatxonadan iborat bo'lib, atrofi turar joylar, ustaxonalar va xo'jalik binolari bilan o'ralgan. Ayrim shaharlarda ko'chalar ma'lum tartib asosida joylashtirilgan bo'lib, bu rivojlangan shaharsozlik madaniyatidan dalolat beradi.

Mudofaa inshootlari va qal'alar. Qadimgi Baqtriya shaharlarining asosiy xususiyatlaridan biri ularning mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralganidir. Bu hududning siyosiy jihatdan muhimligi va tashqi xavf-xatarlar mavjudligi bilan bog'liq edi. Masalan, Jarqo'ton va Qiziltepa yodgorliklarida qalin paxsa devorlar, minoralar, darvozalar va himoya xandaqlari topilgan. Shahar darvozalari nazorat nuqtasi sifatida xizmat qilgan. Devorlarning baland va qalin bo'lishi shaharni dushman hujumidan saqlashga xizmat qilgan. Mudofaa inshootlarining mavjudligi Baqtriyada davlat boshqaruvi va harbiy tizim rivojlanganini ko'rsatadi. [3]

Me'morchilik va qurilish usullari. Qadimgi Baqtriya shaharlarida qurilish asosan xom g'isht, paxsa va yog'och materiallaridan foydalanilgan holda olib borilgan. Uylar ko'pincha bir necha xonadan iborat bo'lib, ichki hovliga ega bo'lgan. Bu iqlim sharoitiga mos tarzda qurilgan. Saroy va ibodatxonalar oddiy uy-joylardan kattaligi va bezaklari bilan ajralib turgan. Ayrim binolarda ustunlar, maxsus zallar va diniy marosimlar uchun joylar mavjud bo'lgan. Shuningdek, suv chiqarish yo'llari, omborxonalar, ustaxonalar va hunarmandchilik markazlari mavjudligi shahar hayotining rivojlanganidan dalolat beradi.

Hunarmandchilik va savdo markazlari. Baqtriya shaharlari nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy markaz sifatida ham rivojlangan. Arxeologik topilmalar orasida sopol idishlar, metall qurollar, zeb-ziyat buyumlari, to'qimachilik izlari topilgan. Bu yerda kulolchilik, temirchilik, misgarlik va zargarlik rivojlangan. Savdo aloqalari orqali Baqtriya Mesopotamiya, Eron, Hindiston va boshqa hududlar bilan bog'langan. Natijada shaharlarda bozorlar, omborxonalar va savdo markazlari paydo bo'lgan.

Muhokama. Diniy markazlar va madaniy hayot. Qadimgi Baqtriyada diniy e'tiqod ham shaharsozlikda muhim o'rin tutgan. Ko'plab shaharlarda ibodatxonalar va marosim binolari topilgan. Bu joylar nafaqat diniy, balki ijtimoiy markaz vazifasini ham bajargan. Madaniy hayotning rivojlanganini sopol buyumlardagi naqshlar, haykalchalar, devor bezaklari va marosim buyumlari orqali bilish mumkin. Bu Baqtriya aholisining estetik didi va ma'naviy qarashlari

yuksak bo'lganini ko'rsatadi. Baqtriya shaharsozligining tarixiy ahamiyati. Qadimgi Baqtriya davrida shakllangan shaharsozlik an'analari keyinchalik Kushonlar, So'g'diyona va boshqa davlatlar davrida ham davom etgan. Bu hududdagi qal'a qurilishi, ichki rejalashtirish, irrigatsiya tizimi va hunarmandchilik markazlari keyingi sivilizatsiyalar uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Baqtriya Markaziy Osiyoda urbanizatsiya jarayonining dastlabki o'choqlaridan biri sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi.

Xulosa Qadimgi Baqtriya hududida shakllangan shaharlar tasodifiy to'plam emas, balki chuqur o'ylangan bosh reja asosida qurilgan murakkab me'moriy majmualar bo'lgan. Shaharlarning tarkibiy jihatdan sitadel, turar-joy va mudofaa zonalariga ajratilishi, hamda xom g'isht va paxsa me'morchiligining yuqori darajada qo'llanilishi Baqtriyani Qadimgi Sharqdagi yirik sivilizatsiya o'choqlaridan biri sifatida e'tirof etishga asos bo'ladi. Baqtriya shaharsozlik tuzilmasidagi mudofaa va turar-joy rejalashtirish tajribasi o'zidan keyingi O'rta Osiyo memorchilik maktablarining shakllanishida tamal toshi bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov M. O'rta Osiyo me'morchiligi tarixi. T.: 1995.
2. X.Po'latov. Shaharsozlik tarixi. O'quv qo'llanma. T., «Fan va texnologiya», 2008,
3. Po'latov X. O'zbekiston arxitektura yodgorliklari. TAQI.: 2003.
4. Пугаченкова Г., Ремпель Л. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. T.: 1958.
5. Зокидов. П. Архитектурные памятники Зарафшанской долины. T.: 1985.
6. Аскарлов Ш. Регион-пространство-город. M.: 1988.
7. Кадырова Т. Пути архитектурного возрождения Узбекистана за XX — начало XXI вв. Традиции и современность. T.: 2007.
8. Gulomkodirov, K., Islamova, D., Namazov, G., & Kurbonov, N. (2024, November). Mathematical model and numerical analyses of propagation of surface waves in sediments. In *American Institute of Physics Conference Series* (Vol. 3244, No. 1, p. 020076).
9. Achilovna, S. I., & Gayratovna, I. D. (2025). THE IMPORTANCE AND TYPES OF GREEN AREAS IN URBAN IMPROVEMENT. *SHOKH LIBRARY*, 1(11).
10. Islamova, D. G. (2020). Revealing the trends of traditional features of national Uzbek residential houses. *Solid State Technology*, 63(5), 6074-6083.
11. Sh, S. G., & Islamova, D. G. (2015). Construction Physics. *Textbook-Samarkand.*, 226.